

Г.Ф. Санжарова

УДК 821. 161.1

**ЛЮБОВ ЗЕМНА І ЛЮБОВ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА
ЯК ВИЯВ АМБІВАЛЕНТНОЇ СУТНОСТІ ЛЮДИНИ
(ЗА ТВОРАМИ В. ВИННИЧЕНКА ТА І. ШМЕЛЬОВА)**

Художньо-естетичні погляди, морально-етичні орієнтири В.Винниченка і І.Шмельова суттєво відрізнялися. Це було зумовлене, в першу чергу, дещо різними життєвими обставинами. Обидва письменників йшли тернистим шляхом пошуків правди життєвої і творчої, хоча і рухалися у різних напрямках, вони дійшли в своїй творчості різних висновків. Результатом життєвого експерименту В. Винниченка стала формула – радість, насолода і сенс буття – в самому акті життя. Автор не зупинявся і тоді, коли залишалося наголосити: стихія життя – прекрасна, вона – понад усякі моралі. Найголовнішим у стосунках між статями Винниченко вважав природність, свободу (за З. Фрейдом) та «чесність із собою» (за Ф. Ніцше). І. Шмельов, навпаки, сповідував любов як чисте, святе почуття, яке здатне осяяти життя людини лише один раз. Для нього важливим було християнське розуміння ролі жінки в житті, як творчого начала, поклоніння перед жінкою, її духовною силою і досконалістю, що відбило основні засади філософії В.Соловйова, творчо переосмисленої письменником у житті та творчості.

В зв'язку з цим варто з'ясувати втілення цих філософських поглядів у творах «Раб краси» В. Винниченка та «Неупиваемая Чаша» І. Шмельова.

При цьому ми будемо оперувати такими двома категоріями як «любов земна» та «любов трансцендентальна» (за визначенням Філософського словника, трансцендентальний (від лат. *transcendens* – крокуючий, виходячий за межі)... термін, що означає такі аспекти буття, які виходять за сферу обмеженого існування, кінечного, емпіричного світу [5, с.664-665]). Таке розмежування оперте на амбівалентну сутність самої людини. За християнським вченням, Бог створив людину інакше ніж усіх інших живих істот, узгодивши наперед це рішення у Святій Трійці: «сотворим людину по образу Нашому и по подобию Нашому» [2, Быт.:7-9]. Якщо сам Бог є Любов, як свідчить Біблія, то людина, створена за Його образом та подобою, також має нести в собі відновлювальну енергію любові, а виявлятиметься вона у двох площинах – земній та небесній, відповідно до подвійної сутності самої людини. Чи можна з упевненістю стверджувати, що В. Винниченко відстоює лише тілесну приземлену сторону любові, а І. Шмельов, навпаки, її духовну небесну сторону? Мабуть, треба бути обережними у таких однозначних оцінках.

Необхідно спочатку з'ясувати, що означає любов земна, плотська. У філософському трактуванні плоть – це земне, матеріальне начало в людині, тіло – його складна форма, організуючим принципом якої є душа – ідея тіла. Плоть настільки тісно пов'язана з душею, що розлад їхньої єдності неминуче призводить до руйнування тіла і позбавляє душу можливості вольової

актуалізації своїх потенцій. У християнській аскетичі тіло розуміється не «темницею, но другом души, без которой та не может спастись и приобретать добродетели...плоть не считается источником греха, но лишь его носителем. Причина греха не в телесной природе человека, но в его свободе...» [4, с.355]. Отже, земна любов є проявом лише тілесного статевого потягу, і отримує гріховні риси, коли існує окремо від свого ідеального начала – душі, не освячується вірою та Духом. Саме по собі тіло не має гріха, лише необмежена воля людини вирішує, яким змістом наповнити цей «сосуд» – чи святим духом, чи гріховними бажаннями. І. Шмельов, як письменник із яскраво вираженим християнським світобаченням вирішує цю суперечність однозначно: герої обирають чистоту і непорочність тіла і душі, відкидаючи спокуси плоті: «...огнем вспыхнуло бледное лицо ее, и пробежало синим огнем в глазах...Только один миг было. Твердо взглянула она и сказала твердо:

– Илья, не надо.» [6, с.76]

Винниченків дискурс любові є більш суперечливим: поезія «вільного кохання», визнання сили й принади фізичного потягу між чоловіком та жінкою співіснують поряд із пафосом переборення низьких тілесних інстинктів. Винниченко одним із перших показав роздвоєність людської душі через конфлікт між релігійним та громадським обов'язком та коханням, або між коханням та можливістю творчої і духовної самореалізації. Перед героєм новели «Раб краси» постав саме такий вибір, і Василь не зміг винести цю суперечність і роздвоєність своєї душі, одна частина якої прагнула найнятися кудись на роботу і продовжувати вільно творити, виливаючи ночами власну тугу в мовчазні степи і ліси, а іншу невідворотно вабила жіноча краса і непереборна енергія кохання. Коли ж перед ним у міському парку ще відкривається незнана досі, але така ж недосяжна для нього, бідного наймита можливість – грати у професіональному оркестрі, – Василь взагалі втрачає віру в себе, і нерозуміння його душевної трагедії Катрею лише загострює внутрішній конфлікт між серцем і розумом. Вразлива душа юнака не витримує такої внутрішньої напруги, і як результат – злам особистості.

Василь з дитинства мав чутливу душу до всього прекрасного, до краси природи навколо себе. Ця душевна чутливість та відкритість народжує прекрасну музику, загострює почуття любові, викликане жіночою красою (зокрема красою жіночого тіла), що також є одним із інваріантів краси матеріального світу. Винниченко будує сюжет за фрейдистською теорією про едіпів комплекс – герой шукає собі сильну жінку, яка б захистила його від труднощів життя, а йому самому дала можливість вільно творити. Це приземлене почуття вступає в суперечність із деякими рисами сформованого художника, сильної, творчої, амбіційної особистості, яка прагне самовираження, але не має належних умов для цього (тип «ніцшеанського героя»).

Ілля Шаронов з повісті Шмельова стоїть на щабель вище у своєму духовному розвитку, він має релігійний естетичний досвід, знайомий зі

здобутками західноєвропейського мистецтва. Ілля має усі можливості для творчого самовираження, може послужити народові своїм талантом, але оволодіти об'єктом своєї любові йому заважають його власні внутрішні моральні та зовнішні соціальні перестороги. Головна різниця між природою любовного почуття Василя та Іллі полягає у відсутності внутрішнього духовного стрижня у першому випадку та його наявності у другому. Образ Іллі Шаронова поповнив ряд образів «праведників в миру» і тайних монахів, створених Шмельовим. Сила Божої благодаті перетворює, підносить, одухотворяє почуття, яке виникло в цнотливій душі юнака, допомагає перебороти плотське, гріховне в собі, та витримати спокуси плоті. Віра в Бога є духовним орієнтиром в житті героя. Досягнувши свого апогею, критичної точки любов земна перейшла у якісно новий стан – любові трансцендентальної («Новую увидал Илья светлую госпожу свою, прекраснейшую во сне последнем» [6, с.77]); вклоняючись перед своєю пані, втіленням «вічної жіночості», жіночої сторони божества, герой досягає вищого просвітленого стану, коли вже не існує статі чоловічої чи жіночої, а стають двоє одним, об'єднані Духом Божим у Христі: «Мужеский пол и женский, все вы одно во Христе Иисусе» [2, Гал. 3, 28].

Важливим тут є також душевна чистота і цнота самої коханої Іллі. Анастасія після смерті батька взагалі хотіла піти у монастир, коли пан Ляпунов посватав її. Сама ж вона була «тихая и ласковая, никогда от нее плохого слова не слышат... и барин совсем переменялся: стал совсем тихий и ходит за барыней по ниточке: все баловство бросил» [6, с.44].

Ні Василь, ні Катря, не мають такого духовного опертя, їм нема звідки брати сили для боротьби за власне особисте щастя, для переборювання спокуси і відшукання сенсу буття. Василь свою кохану не вважає богорівною, вона для нього звичайна дівчина. Він і Вона – це частини природи, організми однієї матеріально-природної системи, які прагнуть внутрішньої рівноваги («конкордизму») та хочуть бути «чесними з собою». Вони – діти безкраїх українських степів, які не мають ні минулого, ні майбутнього, і надіються лише на свої власні сили. Винниченка приваблювала поезія природності у стосунках між статями. Він сповідував принцип «вітальності» (все, що дає чисту радість), як один із найголовніших принципів у побудові людського щастя, що дає йому не стримуваний активізм та яскравість. Миттєвість почуттів цінується письменником вище за далекі моральні ідеали.

Не визнаючи християнського релігійного вчення, схилиючись більше до буддистської філософії, Винниченко веде своїх героїв за правилами самостійно розробленої Конкордистської моралі, одинадцятье правило якої твердить: «Кохайся з ким любо кохатися...» [3, с.34]. Але чи принесе щастя людині таке «вільне кохання» є досить сумнівним (про що можемо судити з життя самого В. Винниченка). У новелі «Раб Краси» Василь стає залежним від свого кохання до Катрі, дівчини зовсім іншого духовного складу, яка не розділяє його захоплення музикою, не може зрозуміти його душевної трагедії від

усвідомлення того, що ніколи в житті він не зможе займатися музикою на професійному рівні.

Описуючи зовнішність Катрі автор обмежився змалюванням «хвилюючого і ваблячого, як гріх, погляду», або ще «смуглявого, мрійного личка», чи «синьої в зелених квітках спідниці», «мрійних синіх очей» (Катря розпочинає ряд жінок так званого винниченкового типу: натура вольова, незалежна, екстравагантна у вчинках). А ось І. Шмельов наділяє свою героїню епітетами: «светлая», «святая», «чистая» із «девственными чертами», не обминаючи однак і деталей зовнішності: «Красные, золотом вышитые шлепанки-туфли; тонкие розовые чулочки; тонкие розовые руки, пышные косы, кинутые на грудь и лицо; темные ресницы» [6, с.68] Таким чином, автор хотів підкреслити, що не лише і не стільки зовнішня краса Анастасії приваблювала Іллю, а що він, раптом «прозрів» саме духовну красу і глибину цієї жінки: «Человек начинает любить другого, потому что вдруг, неожиданно для самого себя, видит в нем что-то, чего раньше не видел никогда» [1, с.21].

За визнанням В. Соловйова «высшее проявление любви – то, когда в соединении мужского и женского начала предстает не половина человека, а цельный человек. И только такой человек становится действительно «сверхчеловеком», «богочеловеком», именно так решается главная задача любви – увековечивание любимого, спасение его от смерти и тлена» [4, с.116]. Хоча герої Шмельова не знали фізичної близькості, але любовне почуття виявилось настільки сильним, що на духовному рівні Анастасія та Ілля стають єдиним цілим. Саме любов допомагає героєві увіковічнити свою кохану у витворах художнього мистецтва: «Напишу тебя не бывшая никогда! И будешь!» [6, с.70]. Чи можна сказати теж саме і про Катрю з Василем? На жаль, ні. Можливо, колись «раб краси» також зміг би закарбувати кохану у своїх музичних творах, якби життєві обставини були сприйнятливіші, якби Катря мала ту внутрішню силу, яка б надихнула Василя на боротьбу за чистоту їхнього почуття, за чистоту їхніх душ, яка б підняла земне *кохання* до рівня божественної *любові*. А так в душі героя відбувся духовний злам: зникла краса з його життя, зник і колишній «замріяний» Василь, тепер він промовляє «товсто і грубо», бо загрубіла його душа, втратила чутливість до прекрасного, здатність любити.

Складність процесу возз'єднання чоловічого та жіночого начала, за християнською філософією, бере початок із моменту створення перших людей. Коли Адам побачив Єву, він «впізнає» її і каже, що вона кістка від кістки його і плоть від плоті його [2, Быт. 2:23]. Перед ним, як і перед Євою, два шляхи: «либо узнать себя в ней, а ей узнать себя в нем; видеть лишь себя самого, отраженного вовне...и совершенно потерять из виду существенное другое. И, напротив, можно в этом видеть трансцендирование самого себя...» [1, с.53]. Поки Адам та Єва любили одне одного, вони могли говорити, дивлячись один на одного: «это alter ego, «другой я сам»; в момент падения ...каждый смотрит на другого и говорит: я – это я, а он – это он...Здесь-то и появляется момент

влечения, вожделения, здесь смешиваются две перспективы: перспектива природы и перспектива человечества, «трансцендирования личности в жизни сверхличной.» [1, с.53]. Отже, можна сказати, що герої Шмельовської повісті досягли того первісного стану, коли, дивлячись одне на одного можуть сказати, що це моє «alter ego», це навіть не частина мене, а я сам (сама), тільки в іншій іпостасі. В цьому суть трансцендентальної любові. Герої ж Винниченка не мають такої близькості, вони дивляться одне на одного і розуміють, що кожен з них окреме створіння: «я – это я, а он – это он». Це любов земна, плотська, яка принижує почуття, зв'язує волю, несе в собі гріх блуду, коли людина дивиться на іншу як на об'єкт статевого потягу, що принижує гідність обох. З такої любові не можуть народитися безсмертні витвори мистецтва, бо й сама вона не є довготривалою, вічною: «Если Господь не созиждет дома, напрасно трудятся строящие его» [2, Пс. 126, 1]

Таким чином новела «Раб краси» В. Винниченка відбила захоплення письменника філософськими вченнями З. Фрейда, Ф. Ніцше, езистенціалістською концепцією особистості, які тільки почали зароджуватися у його творчій свідомості. В. Винниченко в новелі «Раб краси» намагався дати моральну оцінку таким трьом домінантам в житті людини як Краса, Любов і Щастя. На прикладі долі Василя автор розкрив засади своєї концепції «гармонії з собою» та власної «філософії любові» і показав неможливість для неординарної особистості досягти щастя тільки через любов тілесну, зробив першу спробу створити у своєму творі новий тип «ніцшеанського» героя, вивести свою власну концепцію «надлюдини».

У повісті ж Шмельова «Неупиваемая Чаша» земне кохання між чоловіком та жінкою, одухотворене Божою Благодаттю та молитовним натхненням двох чистих віруючих душ, переростає із початкової примітивної стадії плотського та романтичного потягу до рівня божественного святого почуття, коли двоє стають одним у Христі. Таке почуття здатне породити прекрасні витвори мистецтва (ікона Божої Матері «Неупиваемая Чаша»). Любов як рівність Богові має принципове значення житті героїв повісті як і всіх людей: акт творіння досконалого та ідеального наближає людину до Бога.

Акцентувавши змалювання двох різновидів любові – земної та трансцендентальної – у творчості В.Винниченка та І.Шмельова, ми з'ясували, що ця амбівалентність пов'язана із різним філософським світобаченням обох письменників.

Література

1. Антоний (Блум) Митрополит Суражский. Брак и семья. – Киев: “Пролог”, 2005. – 304 с.
2. Библия: Книги священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Российское Библейское общество, 1998. – 1311 с.
3. Сиваченко Г. “Конкордизм” В.Винниченка в екзистенціалістському дискурсі // СІЧ. – 2001. – №9. – С.33-39.

4. Философия. Краткий тематический словарь. – Ростов Н/Д.: “Феникс”, 2001. – 416 с.
5. Философский энциклопедический словарь /Ред.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов.энциклопедия, 1989. – 815 с.
6. Шмелев И. Неупиваемая Чаша. – М.: Ставрос, 2003. – 88 с.

АНОТАЦІЯ

Г.Ф. Санжарова Любов земна і любов трансцендентальна як вияв амбівалентної сутності людини (за творами В. Винниченка та І. Шмельова).

Стаття присвячена проблемі протистояння плотського і духовного світів, грішного і святого начала в людині. А осередком цієї боротьби є внутрішній світ головного героя, який проходить складний шлях духовної еволюції від тілесності і приземленості любові до її вищого трансцендентального вияву. Головними категоріями, які присутні у розробці поняття любові є категорії краси та прекрасного.

Ключові слова: *любов земна, любов трансцендентальна, краса, прекрасне, «духовне-тілесне», «грішне-святе».*

АННОТАЦИЯ

Г.Ф. Санжарова Любовь земная и любовь трансцендентальная как проявление амбивалентной сущности человека (по произведениям В.Винниченка и И. Шмельова).

Статья посвящена проблеме противостояния плотского и духовного миров, грешного и святого начала в человеке. А центром этой борьбы является внутренний мир главного героя, который проходит сложный путь эволюции от телесности и приземленности любви к ее наивысшему трансцендентному проявлению. Главные категории, которые присутствуют в разработке понятия любви, - категории красоты и прекрасного.

Ключевые слова: *любовь земная, любовь трансцендентальная, красота, прекрасное, «духовное-телесное», «грешное-святое».*

SUMMARY

G.F. Sanzharova Love terrestrial and Love transcendental as display of ambivalent essence of the person (on V.Vinnichenka and I.Shmeljova's products).

Article is devoted to a problem of an opposition of the carnal and spiritual worlds, the guilty and sacred beginning in the person. And the center of this struggle is the private world of the main hero which passes a difficult way of evolution from corporal and touchdown love to its best transcendental display. The main categories which are present at development of concept of love are categories of beauty and fine.

Key words: *love terrestrial and love transcendental, beauty, fine, "spiritual - corporal", "guilty - sacred".*